

ВОЛОДИМИР РЕЗНІК,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

Стан соціальної легітимності приватної власності як предмет емпіричного соціологічного аналізу

Abstract

The article contains the results of empirical analysis concerning current state and social-structural specificity of social legitimacy of the private property in the production factors within the present-day Ukrainian society. Basing on specially developed operational model and methods of multidimensional statistics, the author discovers a fact that private property in small business is socially legitimate now. However, one cannot assert this fact regarding the large scale industry and land where private property is to be considered as socially illegitimate. It is emphasized that current state of affairs may be changed because about one quarter of respondents have not yet taken their own position on private property.

Вступ

Як зауважив Н.Дж.Смелзер, однією із рис глобальної економічної революції другої половини ХХ століття став переможний поступ світового ринкового капіталізму за одночасного занепаду чи послаблення його головних опонентів — традиціоналізму, комунізму, соціалізму та різних форм багатого на творчу уяву третього світу [1, с. 95]. З культурної точки зору, це повернуло першість двом особливим умовам людського існування — індивідуальній дії та індивідуальному вибору. До соціально-інституціональних підвалин реалізації цих умов належать приватна власність, приватне підприємництво та вільний ринок робочої сили. Сучасне українське суспільство постало перед невідворотністю безпосередньої інтеграції до глобального соціально-економічного простору і перебуває наразі на шляху реінститу-

ціоналізації цих соціальних феноменів. Особливості перебігу, найближчі результати та віддалені перспективи зазначених реінституціоналізаційного і, як наслідок, інтеграційного процесів, не останньою чергою, залежать від соціальної легітимації ринкових реформ, відносин та інститутів.

У моїй попередній статті акцентовано ризики соціальної дестабілізації, що пов'язані зі стрімким перетворенням соціальної структури суспільства внаслідок реінституціоналізації приватної власності, приватного підприємництва та вільного ринку робочої сили [2, с. 129–130]. На підставі аналізу останніх досліджень цього аспекту я визначив актуальну наукову проблему — суперечність між (1) соціальною актуальністю стану легітимності/нелегітимності приватної власності як чинника інтеграції/деінтеграції соціальної структури сучасного українського суспільства, (2) дефіцитом знання соціально зумовлених, соціокультурних та соціоструктурних особливостей, шляхів і засобів відповідної легітимації/делегітимації і (3) наявністю наукових передумов для подолання цього дефіциту [2, с. 129–130]. Серед низки завдань, що їх реалізація сприяла б розв'язанню цієї наукової проблеми, було передбачено розроблення концептуальної моделі легітимності приватної власності як чинника соціальної інтеграції [2, с. 130]. В українській соціології наявні концептуальні напрацювання, опосередковано дотичні за змістом до контексту цього завдання. Зокрема, М. Міщенко в межах аналізу громадської думки про приватизацію в Україні розглядав специфіку її легітимності та легітимності її проведення [3]. В. Пилипенко звернув увагу на проблему легітимності та легітимації підприємництва, виокремив рівні суспільної легітимації останнього, співвіднесені із різними типами первинного накопичення капіталу [4, с. 51–53]. О. Серeda у своїй дисертаційній роботі концептуалізувала явище легітимації соціальної нерівності в контексті проблеми підтримання соціального порядку в суспільстві [5]. І. Поповий належить теоретичне узагальнення, обґрунтування та розгорнута характеристика загальносоціологічного підходу до вивчення легітимності та легітимації [6]. Її головна теза має надзвичайно важливе методологічне значення для розгляду окресленої вище актуальної наукової проблеми. Ця теза зводиться до того, що легітимність та легітимація є загальносоціологічними категоріями, а не суто галузевими політико-соціологічними чи політологічними. Аналогічна позиція проглядається у статті Є. Головахи та Н. Паніної, де легітимність визначено як інституціональний атрибут, а легітимацію — як складову інституціоналізації [7, с. 6, 10]. На підставі, головним чином, цієї концептуалізації я сформулював відповідні похідні визначення соціальної легітимності та легітимації приватної власності [2, с. 126–130]. Проте подальше вивчення проблеми вимагає виходу за межі концептуальних визначень. Тому завдання цієї статті становить спроба емпіричної та операціональної інтерпретації феномена соціальної легітимності приватної власності, розроблення та тестування його емпіричних показників, використання останніх при визначенні його стану в сучасному українському суспільстві, експлораторний емпіричний аналіз його соціально-структурної специфіки.

Теоретичні засади

Соціальна легітимність приватної власності — це добровільна згода щонайменше більшості громадян із інституціональним порядком приватновласницьких відносин з огляду на його соціальну прийнятність та значущість¹. Даний соціальний феномен становить один із вимірів взаємозалежності власників і решти суспільства у приватновласницьких відносинах. Він є вагомим чинником стабільного й ефективного функціонування та розвитку ринкової економічної системи. Легітимний характер приватної власності сприятливо відбивається на прирості ліквідності її об'єктів та формуванні позитивного іміджу приватних власників у межах національної та транснаціональної економік. Своєю чергою, все це сприяє підвищенню рівня ділової активності приватних власників, водночас визначаючи поведінкову готовність решти населення до плідної економічної співпраці.

Основними функціями легітимності приватної власності у межах приватновласницьких відносин є, на мій погляд, сприяння: 1) утвердженню соціального консенсусу в суспільстві з приводу інституту приватної власності та згоди між приватними власниками й суспільством загалом; 2) безперешкодній реалізації належних власникам прав приватної власності; 3) соціальному контролю громадськості над власниками, над мірою дотримання ними правових норм, що регламентують відносини власності; 4) забезпеченню соціальної ефективності приватної власності та авторитету приватних власників у суспільстві, довірі до них з боку громадськості, а відтак — соціальній інтеграції суспільства. Загалом легітимність — психологічний складник соціального механізму регуляції сфери приватновласницьких відносин. Зміст даного складника полягає у перетворенні постійної особистої уваги, повсякденного спостереження громадян за перебігом функціонування інституту приватної власності, особистісних соціокультурних уподобань на позицію, що легітимне/делегітимне цей інститут.

Приватна власність не може бути абсолютно легітимною/нелегітимною: ці крайні рефлексивні стани — радше наукові абстракції або соціально-політичні ідеали, що їх можуть прагнути як приватні власники, так і їхні найзапекліші опоненти. Стан легітимності/нелегітимності є мінливим через мінливість головного чинника — громадської думки (масової свідомості загалом). Масова свідомість та громадська думка — своєрідний відбиток поточних інтересів суспільства загалом або, щонайменше, його більшої частини. Разом із цим легітимність може мати більш сталі підвалини — такі, як соціальна та економічна культура суспільства (цінності, традиції, ритуали тощо), панівна соціально-політична ідеологія, мораль та ін.

Не варто переоцінювати роль чинника соціальної легітимності приватної власності у конституюванні соціального порядку в царинах відносин власності, соціально-економічних та загалом макросоціальних відносин.

¹ Ґрунтовніше визначення змісту та констатація змістових зв'язків концепту “соціальна легітимність приватної власності” із більш загальними поняттями соціології та суміжних наук, тобто його теоретична інтерпретація, здійснені у: [2; 8].

Є багато інших соціальних феноменів, що не менш (а можливо, й більш) ефективні в плані соціальної стабілізації та інтеграції. Наприклад: “залізо та кров” (О. фон Бісмарк), “вогонь та меч” (Г. Сенкевич). Але у довгостроковій перспективі чинник соціальної легітимності у даному разі найбільш дієвий.

***Емпірична та операціональна інтерпретація концепту
“соціальна легітимність приватної власності
на чинники виробництва”***

На думку І. Попової, ступінь легітимності можна розглядати як масштаб масовості, поширеності “легітимних уявлень” серед різних верств населення [9, с. 130]. Приватна власність одночасно може бути легітимною і нелегітимною для різних соціальних верств або у різних аспектах для однієї верстви. У структурі легітимності приватної власності можна виокремити такі рівні: 1) легітимність соціального інституту приватної власності загалом; 2) легітимність конкретних її категорій — власності на окремі чинники виробництва (землю, капітал — великі, середні та малі підприємства, робочу силу), житло, іншу нерухомість, інтелектуальну власність тощо; 3) легітимність конкретних суб’єктів приватної власності — верств, груп, окремих осіб (громадян України, осіб без громадянства, іноземних громадян), процедур набуття та використання власності цими суб’єктами.

Емпірична репрезентація змісту концепту відзначена широкою варіативністю виявів у формі суб’єктивних уявлень, уподобань, переконань та налаштованості людей. Серед них можна вирізнити: 1) позитивну оцінку, прийняття суспільством чи його більшою частиною різних аспектів інституціонального порядку приватновласницьких відносин; 2) визнання його правомірності та прав приватних власників; 3) добровільну та невимушену згоду коритися відповідним інституційним нормам та вимогам; 4) віру у їхню справедливість та соціальну ефективність, в те, що інститут приватної власності найбільшою мірою прийнятний для даного суспільства, у релевантність зазначеного інституту характерові суспільної системи, у межах якої він функціонує; 5) уявлення про виправданість та необхідність приватної власності, переконаність у тому, що вона, попри всі притаманні їй вади, найкраща з-поміж усіх можливих інших варіантів інституціонального регулювання економічних та соціальних відносин; 6) готовність відтворювати у своїй повсякденній життєдіяльності відповідні нормативні взірці поведінки; 7) оцінку приватновласницьких відносин як справедливих, морально виправданих та життєво прийнятних і необхідних тощо. У посткомуністичному суспільстві складником соціальної легітимності приватної власності є також соціальна легітимність процесу та результатів приватизації (як головного джерела появи приватної власності). Тому в даному випадку ознаками соціальної легітимності варто також вважати позитивне ставлення до приватизації, її визнання, схвалення та підтримку, готовність та наміри залучатися у відповідні процеси.

Для з'ясування імовірних чинників поточного стану соціальної легітимності приватної власності у методологічній площині слід керуватися двома тезами, що їх обґрунтувала І.Попова:

- 1) за умов суспільної трансформації основою легітимації та будь-якого виду згоди є соціальна практика — безпосередня предметно-практична діяльність, яка зумовлюється реальними умовами життєдіяльності та спрямовується інтересами дійових осіб і груп і водночас становить джерело породження і закріплення нових інтересів та уявлень [9, с. 131];
- 2) “для пояснення виду (рівня) та ступеня суспільної згоди, відповідної певному стану суспільства, необхідно ретельно вивчати конкретні соціально-практичні механізми, що діють у різних сферах суспільства, виявляти “технології” збагачення та виживання, а також визначати суб'єктів, що втягнуті в орбіту тих чи тих практичних відносин, що дають змогу підтримувати стабільність суспільства” [9, с. 134].

Отже, слід аналізувати й імовірні зв'язки легітимації/делегітимації приватної власності із різними приватизаційними та приватновласницькими практиками, із різними видами локалізації респондентів у межах соціальної структури суспільства, що опосередковано відбивають специфіку предметно-практичної діяльності, реальних умов життєдіяльності соціальних груп та спільнот.

З огляду на зазначене вище, у соціологічному опитуванні емпіричними показниками соціальної легітимності приватної власності в сучасному українському суспільстві обрано:

- 1) міру участі у процесах приватизації малих підприємств, великих підприємств, землі, житла та ін.;
- 2) міру залучення у приватновласницькі відносини (статус приватного власника різних об'єктів — малих підприємств, великих підприємств, землі, житла та ін.);
- 3) ставлення до приватизації малих підприємств, великих підприємств і землі;
- 4) позицію визнання/невизнання постфактум доцільності та виправданості проведеної у минулому приватизації аналогічних об'єктів;
- 5) ставлення до існування приватної власності на ці об'єкти;
- 6) позицію щодо правомочностей приватних власників, тобто їхніх прав суверена, а саме: на володіння, користування та розпорядження об'єктом (зокрема, права на купівлю-продаж об'єкта власності), на дохід, на безпеку (імунітет від експропріації), на передання об'єкта (зокрема, у спадок), на безстроковість повноважень володіння об'єктом та ін.;
- 7) думку з приводу доцільності/недоцільності націоналізації зазначених об'єктів власності, що були приватизовані, та ін.

Операціональна модель концепту має фіксувати міру змістовного консонансу/дисонансу спектру фактологічних суджень, ставлень та думок респондентів, що відбивають поведінкові, емоційні та когнітивні складові налаштованості громадськості щодо приватизації та приватної власності.

Іншими словами, йдеться про те, чи означає, наприклад, визнання приватизації як головного джерела появи приватних підприємств та землі одночасно й позитивне ставлення до існування останніх, а відтак — заперечення доцільності їх націоналізації? Або навпаки: чи переростає неприйняття приватизації як джерела появи приватних підприємств та землі у негативне ставлення до існування останніх, а відтак — у переконання в необхідності їх націоналізації? Тобто модель має виміряти якість та, певною мірою, однозначність/неоднозначність, суперечливість/несуперечливість налаштованості людей стосовно приватної власності на чинники виробництва.

У процесі розроблення моделі вихідними взірцями її показників, а також окремими запозиченими складниками стали показники соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, що дають змогу відстежувати тенденції ставлення громадян до приватизації малих та великих підприємств, приватної власності на землю, думок людей із приводу можливості дозволу купівлі-продажу землі (див. Додаток 1). Ці показники були вперше використані Н.Паніною в ініціальних дослідженнях моніторингу 1992 та 1994 років. Досягнення концептуальної та інструментальної сумісності із показниками моніторингу дуже бажане з міркувань розширення (у кроссекційній та хронологічній площині) емпіричної бази дослідження заявленої наукової проблеми¹. Отже, низка емпіричних індикаторів омнібусу розроблена як структурно відповідне (сумісне) та змістовне доповнення емпіричних індикаторів моніторингу (див. Додаток 2). Структурний аспект у даному разі полягає у виокремленні трьох об'єктів приватної власності — землі, малих та великих підприємств (що відповідають трьом емпіричним показникам, закладеним із самого початку в структуру моніторингу його фундаторами). Цими трьома об'єктами далеко не обмежуються вся сукупність об'єктів приватизації та приватної власності у нашому суспільстві. Але переважно з приводу приватної власності на них в сучасній Україні наявні соціально-ідеологічні, економічні та політичні розбіжності.

Альтернативи однотипних 5-позиційних порядкових поляризованих шкал більшості показників омнібусу виступають емпіричними референтами обрання респондентами позицій легітимації, делегітимації та невизначеності (1 — максимальний вияв позиції делегітимації, 2 — поміркований вияв позиції делегітимації, 3 — вияв позиції невизначеності, 4 — поміркований вияв позиції легітимації, 5 — максимальний вияв позиції легітимації). Кількісним критерієм оцінки стану легітимності слід вважати 50-відсоткові значення вибору респондентами зазначених позицій. Вихідна умова інтерпретації значень відсотків така: соціальна легітимність об'єкта наявна за умови, коли максимальну та/або помірковану позиції його легітимації обирають більш як 50% респондентів, а соціальна нелегітимність — за умови, коли більш як 50% респондентів обрали максимальну та/або помірковану позиції делегітимації. Але і в цих двох випадках, і в усіх

¹ Окрім наведених у Додатку 1 показників ставлення до приватизації малих і великих підприємств та до приватної власності на землю, маються на увазі також моніторингові показники налаштованості щодо приватного підприємництва та ринку праці.

інших в аналітичному контексті можна говорити про рівні (ступені) легітимності, нелегітимності і невизначеності легітимності/нелегітимності окремого об'єкта.

При остаточному формулюванні запитань та альтернатив шкал емпіричних показників було враховано експертні думки О.Стегнія, В.Ворони, В.Пилипенка, О.Вишняка, С.Стукала, М.Сакади.

За порадою А.Горбачика та Є.Головахи у якості методологічного та методичного взірця при розробленні операціональної моделі обрано технологію конструювання та використання соціологічного тесту “Інтегральний індекс соціального самопочуття” (ІСС), розроблену Є.Головахою та Н.Паніною [10]. Але обов'язкові процедури та стандарти цієї технології не були витримані належною мірою через відсутність необхідного досвіду та суттєве обмеження в часі. Втім, попри негативний вплив відхилень від технології на якість отриманих результатів, останні, на мою думку, варті уваги загалом.

У процесі розроблення показників моделі вони попередньо випробувалися в перебігу одного пробного опитування осіб пенсійного та передпенсійного віку із переважно середньою та неповною середньою освітою в грудні 2005 — січні 2006 років. Загалом було опитано 38 осіб — присутніх на вокзалах залізничної станції Київ-Пасажирський, автостанції м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області, технічних працівників спеціалізованої школи №2 ім. Т.Шевченка м. Києва.

Розроблення моделі здійснено в рамках виконання пошукової теми відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України “Шляхи та перспективи входження України до глобального соціально-економічного простору” (керівник — Є.Суїменко), зокрема в межах роботи над одним із напрямів зазначеної теми, що пов'язаний із дослідженням процесів легітиматії ринкових реформ, відносин та інститутів (керівник напряму — В.Пилипенко).

Опис даних

У перебігу емпіричного аналізу здійснено спробу втілити метод тріангуляції, тобто виконати визначене завдання з використанням різних даних та статистичних процедур опрацювання їх з огляду на те, що розмаїття підходів дає більше можливостей для досягнення валідності. Відтак у статті оприлюднюються результати:

- 1) вторинного аналізу масиву соціологічних даних, отриманих у межах реалізації Інститутом соціології НАН України дослідницького проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” (генеральний директор — В.Ворона, керівник — Н.Паніна). Зокрема, проаналізовано окремі дані загальнонаціонального репрезентативного опитування, проведеного у квітні 2006 року, $N = 1800$ осіб. Вибірка пропорційно репрезентує доросле (віком понад 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва;

- 2) первинного аналізу масиву соціологічних даних загальнонаціонального репрезентативного омнібусу “Громадська думка в Україні — 2006”, проведеного методом роздаткового анкетування Інститутом соціології НАН України у квітні–травні 2006 року (координатор проекту — О.Стегній). Вибірка $N = 1800$ пропорційно репрезентує доросле (віком понад 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва.

Вибірки цих двох досліджень за своїми параметрами ідентичні. За часом омнібусне дослідження було проведене одразу по завершенні моніторингового дослідження 2006 року. Тому є підстави розглядати результати цих двох досліджень як відображення стану масової свідомості та громадської думки населення України весною 2006 року. Це вможливило певною мірою коректне зіставлення та узагальнення вказаних результатів в рамках аналізу стану соціальної легітимності приватної власності на вказані об’єкти у зазначений час.

При опрацюванні використано можливості програмних пакетів ОСА для Windows та SPSS v. 13.0. Вдосконалення технології статистичних розрахунків (зокрема, шляхом застосування процедури індексування), уточнення інтерпретації результатів 2-факторного аналізу, оптимізація репрезентації отриманих результатів у межах даної статті здійсненні за експертного сприяння та під контролем А.Горбачика.

Виклад результатів

Попередня оцінка стану соціальної легітимності приватної власності на малі підприємства, великі підприємства та землю може ґрунтуватися на підставі значень одновимірних розподілів низки показників, що фіксують емоційну (ставлення) та когнітивну (думки, опінії) складові суб’єктивної налаштованості респондентів (табл. 1–3).

Саме по собі існування малих приватних підприємств соціально легітимне. Однак рівень соціальної легітимності відповідної приватизації як одного з головних джерел їх появи відчутно нижчий за критичний 50-відсотковий. Показовою є диференціація респондентів омнібусу на підвібірки за мірою їх однорідного позиціювання у континуумі трьох емпіричних показників соціальної легітимності/нелегітимності, що наведені у табл. 1. У межах всіх трьох шкал позиції легітимації обрали 35,4% респондентів, позиції делегітимації — 13,5%, позиції невизначеності — 11,0%¹. Решті (40,1%) респондентів властиве неоднорідне позиціювання. Послідовних опонентів приватної власності на малі підприємства у 2,5 раза менше, ніж носіїв її легітимності. Отже, приватна власність на малі підприємства загалом соціально легітимна, але стан цієї легітимності близький до критичного.

¹ Відсотки у межах загальної вибірки $N = 1800$.

Таблиця 1

**Стан соціальної легітимності приватної власності
на малі підприємства весною 2006 року, %**

Дослідження, N	Позиція		
	делегітимації	невизначеності	легітимації
Моніторинг Інституту соціології НАН України 2006 року, N = 1800	Ставлення до приватизації малих підприємств		
	Радше негативне	Важко сказати, негативне чи позитивне	Радше позитивне
	28,8	27,5	43,7
Омнібус Інституту соціології НАН України 2006 року, N = 1800	Думка щодо виправданості приватизації малих підприємств*		
	Радше ні	Важко відповісти	Радше так
	28,0	24,6	47,4
	Ставлення до існування малих приватних підприємств*		
	Радше негативне	Важко відповісти	Радше позитивне
	19,3	23,8	56,8
	Думка щодо доцільності націоналізації малих приватних підприємств*		
Радше так	Важко відповісти	Радше ні	
30,5	26,4	43,1	

* Крайні варіанти 5-бальних шкал об'єднано.

Таблиця 2

**Стан соціальної легітимності приватної власності
на великі підприємства весною 2006 року, %**

Дослідження, N	Позиція		
	делегітимації	невизначеності	легітимації
Моніторинг Інституту соціології НАН України 2006 року, N = 1800	Ставлення до приватизації великих підприємств		
	Радше негативне	Важко сказати, негативне чи позитивне	Радше позитивне
	67,5	21,9	10,6
Омнібус Інституту соціології НАН України 2006 року, N = 1800	Думка щодо виправданості приватизації великих підприємств*		
	Радше ні	Важко відповісти	Радше так
	57,9	25,0	17,1
	Ставлення до існування великих приватних підприємств*		
	Радше негативне	Важко відповісти	Радше позитивне
	39,1	26,3	34,6
	Думка щодо доцільності націоналізації великих приватних підприємств*		
Радше так	Важко відповісти	Радше ні	
58,2	24,7	17,1	

* Крайні варіанти 5-бальних шкал об'єднано.

**Стан соціальної легітимності приватної власності
на землю весною 2006 року, %**

Дослідження, <i>N</i>	Позиція		
	делегітимації	невизначеності	легітимації
Моніторинг Інституту соціології НАН України 2006 року, <i>N</i> = 1800	Ставлення до приватної власності на землю		
	Радше негативне	Важко сказати, негативне чи позитивне	Радше позитивне
	53,1	22,9	24,0
	Думка щодо легалізації купівлі-продажу землі		
	Ні	Важко відповісти	Так
	60,5	17,5	22,0
Омнібус Інституту соціології НАН України 2006 року, <i>N</i> = 1800	Думка щодо виправданості приватизації землі*		
	Радше ні	Важко відповісти	Радше так
	53,5	22,3	24,2
	Думка щодо доцільності націоналізації приватної землі*		
	Радше так	Важко відповісти	Радше ні
51,4	27,6	21,0	

* Крайні варіанти 5-бальних шкал об'єднано.

Приватизація великих підприємств радше нелегітимна. Втім, різниця відсотків позицій нелегітимності та легітимності їх існування не є статистично значимою. Простежується також характерна послідовність зростання значень відсотків позицій легітимації: найменше респондентів позитивно ставляться до приватизації, однак дещо більше — визнають виправданість приватизації постфактум та не вважають за доцільне націоналізацію, набагато (у 2–3 рази) більш позитивно ставляться до результату приватизації — існування великих приватних підприємств. Імовірно, що частина людей, попри неприйняття процесу приватизації, не бачить їй альтернативи та ладна змиритися з її результатами. Але респонденти омнібусу, що послідовно обрали позиції легітимації у межах шкал усіх трьох показників легітимності/нелегітимності, становлять 10,2% загальної вибіркової сукупності, тоді як їхні антагоністи, котрі обрали в цих випадках позиції делегітимації, — 31,1%. Водночас 10,1% становлять ті, що не визначилися із своєю позицією в усіх трьох випадках, 48,6% — респонденти із неоднорідним позиціонуванням. Співвідношення послідовних носіїв легітимності та нелегітимності дорівнює 1:3. Тому загалом є підстави вважати приватну власність на великі підприємства соціально нелегітимною.

Що стосується показників позицій делегітимації приватної власності на землю, то перевищення 50-відсоткового рівня у більшості випадків є статистично незначимим. Водночас значення відповідних позицій легітимації у 2 рази нижчі відносно цього рівня. Виокремлення підвибірок респондентів із однорідним позиціонуванням у межах шкал двох емпіричних показників як

омнібусу, так і моніторингу (табл. 3) показало, що: 1) виключно позиції легітимності приватної власності на землю обрали 14,9% респондентів моніторингу та 15,1% респондентів омнібусу, позиції делегітимності — 42,7% респондентів моніторингу та 45,3% респондентів омнібусу, позиції невизначеності — 9,9% респондентів моніторингу та 15,0% респондентів омнібусу. Співвідношення послідовних суб'єктів легітимності та делегітимності також становить 1:3. Загалом є підстави вважати приватну власність на землю соціально нелегітимною.

Відсоткові розподіли показників двох різних масивів даних соціологічних опитувань, проведених у часі одне за одним, назагал змістовно узгоджуються (див. табл. 1–3). Нелогічні розбіжності, як правило, відсутні. Цей момент опосередковано свідчить на користь валідності емпіричних показників та надійності отриманих при використанні їх даних. Утім, остаточні висновки у цьому випадку правомірно було б робити лише по відтворенні всіх дослідницьких процедур та методик у повторних дослідженнях. На даному етапі статистична оцінка надійності восьми емпіричних показників омнібусу, наведених у таблицях 1–3, засвідчила задовільну міру взаємної узгодженості їх як вимірювальної шкали стану соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності на чинники виробництва (див. Додаток 3). Це стало підставою для побудови усередненого сумарного індексу даного стану.

При обчисленні цього індексу першій кодовій позиції шкали кожного з восьми показників (відповідно до порядку нумерації варіантів відповідей, див. Додаток 2) присвоєно значення 1 бал, другій позиції — 2, третій — 3, четвертій — 4, п'ятій — 5 балів. Сума значень у балах усіх восьми показників усереднюється діленням на 8. Відтак значення усередненого сумарного індексу можуть варіювати у межах від 1 до 5. Надійність вимірювання саме таким способом, тобто вимірювання на основі адитивного (від лат. *additivus* — додавальний) індексу, власне й характеризують значення коефіцієнта Альфа Кронбаха (див. Додаток 3). Тестування даного індексу свідчить про його надійність (див. Додаток 4). Інтерпретація усього можливого спектру варіації значень індексу є похідною від операціональної інтерпретації шкал восьми безпосередньо виміряних (первинних) показників¹ (див. табл. 4).

Вибірка $N = 1785$ структурована за рівнем соціальної легітимності приватної власності на чинники виробництва таким чином:

- 20,4% — низький рівень;
- 31,5% — знижений рівень;
- 10,4% — середній рівень;
- 30,7% — підвищений рівень;
- 7,0% — високий рівень.

¹ Шкала індексу легітимності запозичена із методики “Інтегральний індекс соціального самопочуття”, розробленої Є.Головахою та Н.Паніною [10, с. 51]. Враховано також методологічний та методичний досвід визначення інтегральних соціальних показників, що його узагальнено в монографії [11].

**Сумісність шкал безпосередньо виміряних змінних
зі шкалою рівнів індексу легітимності**

Інтерпретація шкал вихідних змінних		Інтерпретація шкали рівнів індексу		
Варіанти	Позиції легітимації/делегітимації	Бали	Інтервали	Рівні
1	Максимальна міра делегітимації	1	$1 \leq I^* < 2$	Низький
2	Поміркована міра делегітимації	2	$2 \leq I < 3$	Знижений
3	Невизначеність, умовний нуль	3	$I = 3$	Середній
4	Поміркована міра легітимації	4	$3 < I \leq 4$	Підвищений
5	Максимальна міра легітимації	5	$4 < I \leq 5$	Високий

* Значення усередненого сумарного індексу легітимності приватної власності.

Наявна подоба деякої поляризації респондентів за характером їхньої загальної налаштованості стосовно приватної власності на чинники виробництва: для половини опитаних характерні низький та знижений рівні соціальної легітимності, а для трохи більш як третини — підвищений та високий рівні. Своєрідна “точка балансу” між “полюсами” більше зміщена у бік зниження рівня соціальної легітимності (тобто у бік підвищення соціальної нелегітимності). Середнє значення індексу за загальною вибіркою становить приблизно 2,76, що засвідчує назагал знижений рівень легітимності зазначеного об’єкта (поміркована нелегітимність, що межує радше з позицією невизначеності) в сучасному українському суспільстві.

Побудовані адитивний індекс та однофакторна модель легітимності (див. Додаток 4) є вторинними узагальненими показниками легітимності приватної власності на чинники виробництва загалом. Тобто ці вторинні показники моделюють легітимність зазначеного об’єкта як властивість, що не має своєї структури, своїх складників. Для пошуку зазначеної структури стосовно сукупності безпосередньо вимірюваних змінних омнібусу також було застосовано факторний аналіз. Мета полягала у визначенні безпосередньо не вимірюваних латентних змінних — складників легітимності приватної власності на чинники виробництва — внаслідок узагальнення окремих легітимаційних та делегітимаційних атитюдів, що зафіксовані шкалами восьми безпосередньо виміряних змінних. Видобуванням факторів методом аналізу головних компонентів та обертянням їх методом Varimax з нормалізацією Кайзера отримано результат, що загалом відповідає вказаній вище меті (див. табл. 5).

Виокремлено та піддано обертанню два фактори із власними значеннями, що перевищують одиницю. Пояснена ними сукупна дисперсія (варіація вихідних змінних) суттєво перевищує 50-відсотковий рівень. Цілеспрямоване виокремлення та обертяння більшої кількості факторів не дало результатів, що більш прийнятні за критерієм структурної виразності. Отже, далі варто аналізувати 2-факторну модель, у якій концепт легітимності розкладається на два незалежні (тобто ортогональні, які не корелюють між собою) компоненти. За припущенням, ці два латентні фактори є чинниками вибору

респондентами певних варіантів у межах шкал восьми безпосередньо вимірюваних змінних. Змістова відмінність між факторами виявилася через зафіксовані у матриці міри їх зв'язків із безпосередньо спостережуваними показниками омнібусу (див. табл. 5). Перший фактор сильно скорельований із вихідними змінними, що є показниками стану соціальної легітимності приватної власності на великі підприємства та землю. Натомість другий фактор вирізняється сильними кореляціями із змінними, що є показниками стану соціальної легітимності приватної власності на малі підприємства. Змінна “ставлення до існування великих приватних підприємств” достатньо сильно скорельована одночасно з обома факторами. З огляду на змістові особливості структури першого фактора, його сенс можна схарактеризувати виразом “легітимність приватної власності на великі підприємства та землю”. Аналогічно другий фактор можна визначити як “легітимність приватної власності на малі підприємства”. Є підстави припустити, що соціальна легітимність приватної власності на чинники виробництва в Україні структурована на два (відповідні сенсу факторів) складники.

Таблиця 5

**Структура соціальної легітимності приватної власності
(матриця факторних навантажень після обертання)***

Вихідні змінні	Фактори	
	1	2
Думка щодо доцільності націоналізації приватної землі	0,797	0,197
Думка щодо виправданості приватизації землі	0,791	0,103
Думка щодо виправданості приватизації великих підприємств	0,788	0,207
Думка щодо доцільності націоналізації великих приватних підприємств	0,785	0,255
Ставлення до існування великих приватних підприємств	0,547	0,461
Ставлення до існування малих приватних підприємств	0,173	0,892
Думка щодо доцільності націоналізації малих приватних підприємств	0,220	0,845
Думка щодо виправданості приватизації малих підприємств	0,219	0,841
Частка дисперсії	0,37	0,32

* Аналіз $N = 1785$. Обертання здійснене за 3 ітерації.

Характер кореляційних зв'язків факторів із первинними змінними можна інтерпретувати на підставі вихідних теоретичних припущень про альтернативні позиції легітимації/делегітимації та операціоналізацію відповідного концепту. Перший фактор сильно корелює із змінними, що фіксують переважання у межах вибірки позиції делегітимації (див. табл. 1–3). Другий

фактор, натомість, характерний сильними кореляційними зв'язками із змінними, що фіксують переважання у межах вибірки позиції легітимації (див. табл. 1–3). Винятком є змінна “ставлення до існування великих приватних підприємств”: як уже зазначалося раніше, різниця відсотків вибору делегітимаційної та легітимаційної позицій у її межах статистично незначима (див. табл. 2), тому наявні достатньо виразні її кореляції одночасно з обома факторами. Такі підсумки факторного аналізу загалом не суперечать наведеним вище результатам аналізу одновимірних розподілів показників таблиць 1–3, зокрема значенням показників моніторингу Інституту соціології НАНУ за 2006 рік.

Далі доречно порівняти факторні значення, а також середні значення та значення рівнів адитивного індексу в межах різних груп, що на них класифіковані опитані за критерієм переважання певної валентності їхніх легітимаційних позицій.

Для класифікації респондентів за легітимаційними та делегітимаційними атитюдами, що зафіксовані згідно зі шкалами вихідних змінних, застосовано кластерний аналіз. З огляду на відносно велику кількість об'єктів спостереження ($N = 1800$) та стандартизовані порядкові шкали змінних, що вможливають коректне усереднення значень, використано метод швидкого кластерного аналізу (метод К-середніх). Кластеризація здійснювалась у просторі вихідних змінних та в описаному вище 2-факторному просторі. Порівняння результатів виявило, що за можливістю інтерпретації та кількісного наповнення оптимальними є 4-кластерні групування. Обидві сукупності із чотирьох кластерів загалом тотожні за змістом. Відмінності між ними полягають у наповненості та порядку нумерації кластерів. Кростабуляція показала, що тотожні за змістом кластери обох групувань кількісно збігаються у межах від 75% до 100%. Для подальшого аналізу обрано 4-кластерне групування, отримане у результаті кластеризації вихідних змінних. При інтерпретації кластерів для більшої наочності доречно скористатися не таблицею кластерних центрів остаточного рішення, а таблицями їх кростабуляції із безпосередньо вимірними змінними та створеними вторинними змінними (факторними та індексом) (див. табл. 6–8).

Респонденти кожного з чотирьох кластерів дуже помітно вирізняються на загальному тлі за позиціонуванням у межах шкал вихідних та вторинних змінних. Найчисельніший перший кластер (33,0% загальної вибірки) характеризується: 1) насамперед переважанням відсотків позицій невизначеності у межах шкал семи вихідних змінних; 2) узагальненою (шляхом усереднення значень індексу) позицією невизначеності; 3) “сильною” та “значно сильною” легітимністю приватної власності на великі підприємства та землю, а також здебільше “слабкістю” легітимності приватної власності на малі підприємства (при цьому схильність до відповідної легітимації, порівняно із схильністю до відповідної делегітимації, дещо більш поширена у межах даного кластеру). Зміст налаштованості респондентів кластеру 1 стосовно приватної власності на чинники виробництва можна узагальнити формулюванням “Ті, що не визначилися”.

Таблиця 6

Кростабуляція кластерів та безпосередньо спостережуваних змінних, %*

Вихідні змінні	Кластери				Загалом
	1	2	3	4	
	N = 594	N = 345	N = 470	N = 376	N = 1785
Думка щодо виправданості приватизації малих підприємств					
Радше ні	14,3	2,0	82,6	5,3	28,0
Важко відповісти	51,5	8,1	14,3	10,4	24,6
Радше так	34,2	89,9	3,2	84,3	47,3
Думка щодо виправданості приватизації великих підприємств					
Радше ні	36,5	12,2	92,3	89,9	57,8
Важко відповісти	51,2	23,5	7,0	8,0	25,1
Радше так	12,3	64,3	0,6	2,1	17,1
Думка щодо виправданості приватизації землі					
Радше ні	22,6	16,8	90,6	89,4	53,4
Важко відповісти	45,1	20,9	6,2	7,4	22,2
Радше так	32,3	62,3	3,2	3,2	24,3
Ставлення до існування малих приватних підприємств					
Радше негативне	7,4	0,3	63,2	1,1	19,4
Важко відповісти	43,6	3,8	27,7	5,6	23,7
Радше позитивне	49,0	95,9	9,1	93,4	56,9
Ставлення до існування великих приватних підприємств					
Радше негативне	22,2	2,9	75,1	54,3	39,2
Важко відповісти	48,1	12,5	17,9	15,2	26,3
Радше позитивне	29,6	84,6	7,0	30,6	34,5
Думка щодо доцільності націоналізації малих приватних підприємств					
Радше так	22,1	1,2	83,2	4,8	30,5
Важко відповісти	53,7	7,8	14,3	14,9	26,3
Радше ні	24,2	91,0	2,6	80,3	43,2
Думка щодо доцільності націоналізації великих приватних підприємств					
Радше так	38,6	7,5	94,3	89,9	58,0
Важко відповісти	52,2	22,3	4,5	8,8	24,7
Радше ні	9,3	70,1	1,3	1,3	17,3
Думка щодо доцільності націоналізації приватної землі					
Радше так	25,1	8,4	90,6	84,0	51,5
Важко відповісти	54,5	24,1	7,2	12,5	27,3
Радше ні	20,4	67,5	2,1	3,5	21,1

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5. Жирним шрифтом виділено найбільший відсоток у межах окремого розподілу.

Таблиця 7

Кростабуляція кластерів та змінних адитивного індексу легітимності, М, %*

Вторинні змінні	Кластери				Загалом
	1	2	3	4	
	N = 594	N = 345	N = 470	N = 376	N = 1785
Середня адитивного індексу легітимності, М	3,01	4,06	1,56	2,67	2,76
Рівні адитивного індексу легітимності, %					
Низький	0,0	0,0	74,9	3,2	20,4
Знижений	32,5	0,0	25,1	66,8	31,5
Середній	26,3	0,0	0,0	8,0	10,4
Підвищений	41,2	63,8	0,0	22,1	30,7
Високий	0,0	36,2	0,0	0,0	7,0

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5.

Таблиця 8

Кростабуляція кластерів та факторних змінних, М, %*

Вторинні змінні	Кластери				Загалом
	1	2	3	4	
	N = 594	N = 345	N = 470	N = 376	N = 1785
Середня "легітимності приватної власності на великі підприємства та землю" (фактор 1), М	+0,494	+1,244	-0,666	-1,089	0,0
Середня "легітимності приватної власності на малі підприємства" (фактор 2), М	-0,168	+0,696	-1,162	+1,080	0,0
Ранги "легітимності приватної власності на великі підприємства та землю" (фактор 1), %**:					
-відсутня	-	-	52,6	62,2	26,9
-слабка	12,5	1,7	40,2	37,8	23,0
-сильна	66,2	20,9	5,7	-	27,6
- дуже сильна	21,4	77,4	1,5	-	22,5
Ранги "легітимності приватної власності на малі підприємства" (фактор 2), %**:					
-відсутня	13,6	0,3	77,4	-	25,0
-слабка	54,0	4,6	21,7	1,9	25,0
-сильна	28,8	45,5	0,9	30,3	25,0
-дуже сильна	3,5	49,6	-	67,8	25,0

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5.

** Рангові змінні створені шляхом рангового перетворення факторних значень у дробні ранги процентилів у відсотках. Респонденти відсортовані у спадному порядку та розбиті на 4 групи відсоткових процентилів із приблизно рівною частотою. Кожному респондентові присвоєно значення процентильної групи, до якої він належить (Програмний пакет SPSS: процедура Rank Cases, опції Fractional rank as %, Ntiles:4).

Другий кластер (19,2% загальної вибірки) відрізняється: 1) однозначним переважанням відсотків позицій легітимності у межах шкал усіх восьми вихідних змінних; 2) більш ніж поміркованою мірою легітимності приватної власності на засоби виробництва загалом; 3) “сильною” та “значно сильною” легітимністю приватної власності на малі й великі підприємства та землю. Зміст налаштованості респондентів кластеру 2 можна однозначно узагальнити означенням “Носії легітимності”.

Третью кластеру (26,1% загальної вибірки) натомість властиві антагоністичні риси: 1) абсолютне переважання відсотків позицій делегітимності у межах шкал всіх вихідних змінних; 2) максимальна міра нелегітимності приватної власності на чинники виробництва загалом; 3) “відсутність” та “слабкість” легітимності приватної власності на малі й великі підприємства та землю. Зміст налаштованості респондентів кластеру 3 можна однозначно узагальнити визначенням “Носії нелегітимності”.

Четвертий кластер (20,9% загальної вибірки) відрізняється: 1) переважанням відсотків позицій легітимності приватної власності на малі підприємства та відсотків позицій делегітимності приватної власності на великі підприємства та землю; 2) поміркованою мірою нелегітимності приватної власності на чинники виробництва загалом; 3) “відсутністю” та “слабкістю” легітимності приватної власності на великі підприємства та землю за одночасної “сильно” та “значно сильно” вираженої легітимності приватної власності на малі підприємства. Тут доречно говорити про дуже виразне (у відсоткових значеннях табл. 6–8) свого роду “розщеплення” у площині загальної налаштованості респондентів кластеру 4 стосовно приватної власності. Зміст цієї налаштованості можна узагальнити визначенням “Носії часткової легітимності/нелегітимності”. В даному випадку маємо очевидне емпіричне підтвердження слушності зробленого вище за результатами факторного аналізу припущення щодо структурованості соціальної легітимності приватної власності на два незалежні складники: легітимність приватної власності на малі підприємства і легітимність приватної власності на великі підприємства і землю.

Поточний стан соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності на зазначені категорії чинників виробництва дуже мало свідчить на користь суб’єктивної готовності громадян до інтеграції України у глобальний соціально-економічний простір. Переважна налаштованість їх у цьому сегменті відносин власності далеко недостатньою мірою сумісна із відповідним інституційним порядком, що домінує в глобальному масштабі. Останній, як відомо, передбачає свободу функціонування дуже великих приватних підприємств у межах ТНК, транснаціонального ринку землі, нерухомості тощо. Неготовність людей суб’єктивно прийняти ці атрибути невідвротної глобалізації може перетворитися у відповідні форми політичного вибору, політичного представництва, законодавства та урядування. Останні, своєю чергою, можуть призвести до уповільнення, ускладнення, погіршення/поліпшення (залежно від обставин) умов входження суспільства до глобального простору.

Створений набір вторинних показників соціальної легітимності приватної власності слід застосувати для з'ясування чинників відповідної легітимації/делегітимації. З огляду на апріорні концептуальні припущення, передусім варто звернути увагу на зв'язки між схильністю до легітимації приватної власності, з одного боку, і приватизаційними та приватновласницькими практиками — з іншого (див. табл. 9).

Таблиця 9

Середні адитивного індексу легітимності приватної власності на чинники виробництва у межах окремих категорій учасників (родичів учасників) приватизації та приватних власників (родичів приватних власників), М, %*

Незалежна змінна	% за вибіркою, N = 1785	Адитивний індекс легітимності, М
Обмін свого майнового приватизаційного сертифіката (ваучера) на акції підприємства		
Неучасть респондента (членів його родини)	91,3	2,75
Участь респондента (членів його родини)	8,7	2,91
Викуп підприємства його працівниками		
Неучасть респондента (членів його родини)	98,5	2,75
Участь респондента (членів його родини)	1,5	3,18
Акції підприємства, паї у ЗАТ, ВАТ		
Відсутність у власності сім'ї респондента	92,7	2,75
Наявність у власності сім'ї респондента	7,3	2,94
Мале підприємство		
Відсутність у власності сім'ї респондента	98,5	2,75
Наявність у власності сім'ї респондента	1,5	3,22

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5.

З огляду на варіацію значень індексу можна констатувати, що учасники (родичі учасників) ваучерної приватизації, грошової приватизації працівниками своїх підприємств, власники (родичі власників) малих підприємств, акцій підприємств, паїв у ЗАТ та ВАТ дещо відрізняються на загальному тлі своєю більш вираженою схильністю до легітимації приватної власності. Але це емпіричне узагальнення потребує більш надійної перевірки.

Далі необхідно проаналізувати зв'язки створених вторинних показників стану легітимності/нелегітимності приватної власності на чинники виробництва із різними вимірами соціальної структури суспільства. Передусім варто звернути увагу на залежність відповідної легітимації/делегітимації від соціально-економічного розшарування суспільства (див. табл. 10 та 11).

Таблиця 10

**Залежність індексу легітимності приватної власності
від соціально-економічних показників, М, %***

Змінні	% за вибіркою N = 1785	Адитивний індекс легітимності, М
Розмір заробітної плати (стипендії, пенсії) респондента за останній місяць у гривнях		
До 500	60,4	2,60
Від 507 до 1000	29,9	2,89
Від 1030 до 1500	6,1	3,04
Від 1520 до 9000	3,6	3,29
Сукупний дохід на одного члена сім'ї респондента за останній місяць у гривнях		
До 500	64,9	2,65
Від 510 до 1000	26,5	2,83
Від 1050 до 1500	4,9	3,15
Від 1512 до 7000	3,7	3,20
Вербальна оцінка респондентом матеріального становища своєї сім'ї		
Нижче за середнє (бідне, злиденне)	58,0	2,62
Середнє	39,3	2,94
Вище за середнє, заможне	2,7	3,23

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5.

Таблиця 11

**Розподіл середньомісячного доходу (в грн) громадян України та рівнів
матеріального становища сім'ї (у %) за виокремленими кластерами***

Змінні	Кластери				Загалом N = 1785
	1	2	3	4	
	N = 594	N = 345	N = 470	N = 376	
Розмір заробітної плати (стипендії, пенсії) респондента за останній місяць (грн), М	548	753	485	617	584
Сукупний дохід на одного члена сім'ї респондента за останній місяць (грн), М	529	725	497	590	571
Потреба родини респондента у грошах в розрахунку на одну особу за місяць, щоб жити за власними вподобаннями, нормально (грн), М	1457	1787	1293	1629	1514
Оцінка респондентом матеріального рівня життя власної сім'ї у балах від 0 (найнижчий) до 10 (найвищий), М	3,5	4,2	3,2	3,8	3,6
Вербальна оцінка респондентом матеріального становища своєї сім'ї, %:					
Нижче за середнє (бідне, злиденне)	57,1	45,2	70,4	55,6	58,0
Середнє	40,4	49,3	27,9	42,6	39,3
Вище за середнє, заможне	2,5	5,5	1,7	1,9	2,7

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5.

Між соціально-економічними показниками та індексом легітимності/нелегітимності існує прямий зв'язок: їх зростання або спадання взаємопов'язане. Причому варіація значень індексу наявна у межах, що їх можна інтерпретувати як помірковану міру нелегітимності та помірковану міру легітимності.

Заслуговує на увагу й частковий збіг своєрідних “рейтингів” кластерів за величиною значень адитивного індексу легітимності приватної власності, з одного боку (див. табл. 7), та за величиною значень соціально-економічних показників у їхніх межах — з іншого (див. табл. 11). В обох випадках для кластеру 2 “Носії легітимності” характерні найвищі значення середніх, а для кластеру 3 “Носії нелегітимності” — найнижчі. Іншими словами, найвища міра легітимації пов'язана із найвищими значеннями соціально-економічних змінних, і навпаки.

Стан нелегітимності приватної власності, ґрунтований на економічній поляризації, є потенційним чинником дезорганізації економіки та соціальної дестабілізації суспільства. Він може зумовити прагнення малозабезпечених (неімущих) до компенсування або реалізації своїх соціально-економічних інтересів через: 1) кримінальні злочини проти приватної власності; 2) підтримку політичних сил, що виступають за призупинення приватизації, реприватизацію ба й більше — націоналізацію приватизованої власності; 3) політичну активність, спрямовану на частковий/повний демонтаж інституціональних підвалин приватновласницьких відносин. Натомість власники для запобігання подібним реальним та потенційним загрозам своїм інтересам вже вдаються, наприклад, до: 1) приватизації у її латентному (тіньовому) форматі; 2) несплати податків (подекуди із використанням режиму вільних економічних зон), приховування та викачування прибутків в офшорні зони; 3) лобіювання своїх інтересів шляхом корупційних діянь (інколи навіть шляхом підкупу окремих фракцій парламенту); 4) безоглядно жорстокої та безкомпромісної боротьби за представницькі та парламентські мандати, за формування підконтрольних місцевих самоврядних, регіональних владних та національних урядових структур, за посаду глави держави; 5) принагідного застосування безвідмовної та перевіреної часом “зброї” — інформаційно-психологічного стимулювання мовних, етнічних, конфесійних, регіональних, соціально-економічних, соціокультурних, цивілізаційних, воєнно-історичних та геополітичних фобій.

Водночас дієвим чинником гарантування недоторканності приватної власності поряд із правом, силовими ресурсами та владою могла б стати її соціально-економічна ефективність у масштабах всього суспільства. Це найбільшою мірою сприяло б формуванню переконаності громадськості або, щонайменше, більшої її частини у необхідності наявності приватних власників чинників виробництва, у соціальній виправданості їхнього виняткового статусу та наявності в них статку. Для цього власникам потрібно лише відповідати повсякденним уявленням пересічних громадян про соціальну справедливість. Наприклад, старатися “віддавати Богу — Богове,

кесарю — кесареве, слюсарю — слюсареве”¹. Тобто бути у злагоді із традиційною мораллю (що має у нашому суспільстві деяке християнське підґрунтя) та державою (зокрема, з її інтересами та вимогами фіскальних органів), не виходити дуже далеко із формату еквівалентного обміну при взаємодії із найманими працівниками та іншими економічними контрагентами.

Фаховий, освітній, регіональний, політико-ідеологічний та інші види соціальної неоднорідності суспільства теж можуть ускладнювати можливості ціннісного, соціального консенсусу з приводу приватної власності, сприяти дефіциту її легітимності. Тут дається взнаки навіть розшарування людей за ознаками їхнього основного заняття та статусу зайнятості (див. табл. 12).

Таблиця 12

Зв’язок вторинних показників стану легітимності/нелегітимності приватної власності та показника основного заняття опитаних, М, %*

Основне заняття	Адитивний індекс легітимності, М	Кластери				Загалом N = 1785
		1	2	3	4	
		N = 594	N = 345	N = 470	N = 376	
Особи, що працюють за наймом на постійній роботі	2,86	43,3	48,1	35,7	50,3	43,7
Особи, що періодично працюють за контрактами, трудовими угодами, неповний робочий день	2,96	3,0	4,9	2,8	4,0	3,5
Зайняті приватним підприємництвом, бізнесом, фермерством, індивідуальною трудовою діяльністю	3,29	3,0	8,7	1,3	4,0	3,9
Здобувачі середньої та вищої професійної освіти	3,15	4,2	7,8	2,1	6,9	4,9
Пенсіонери (за віком, інвалідністю)	2,37	23,9	13,6	44,3	23,4	27,2
Особи, що зайняті домашнім господарством або перебувають у відпустці з догляду за дитиною	3,01	6,1	6,7	3,4	4,8	5,2
Особи, що тимчасово не працюють, безробітні	2,68	11,4	6,1	8,1	5,9	8,3
Інше	3,04	2,0	2,0	1,1	0,5	1,5
Важко відповісти	3,04	3,0	2,0	1,3	0,3	1,8

* Міри статистичного зв’язку між змінними див. у Додатку 5.

¹ Норма Нового Заповіту, що трансформувалася у народну приказку. З-поміж інших приказок, що відбивають зміст неофіційних конвенційних засад ділового співіснування у нашому суспільстві, успадкованих із часів “пізнього застою”, можна навести такі: “сам живи і дай [можливість] жити іншим”, “окрім таблиці множення слід знати також таблицю ділення” і т.п. Цілком імовірно, що пересічні люди оцінюють сучасних приватних власників крізь призму саме цих неформальних норм.

На схильності опитаних легітимувати/делегітимувати приватну власність відчутно позначився рід їхньої діяльності (занять). Імовірно, соціальна успішність підприємців, бізнесменів, фермерів та самозайнятих, сподівання на переваги професійної освіти її здобувачів, відносне благополуччя домогосподарів та працівників — риси, які здебільше характерні для носіїв легітимності, тоді як соціальна безперспективність перебування на пенсії та безробіття — для носіїв нелегітимності.

За статистично значимими відмінностями відсотків вибору окремих альтернатив у межах шкал показників основного заняття та статусу зайнятості простежуються й відмінності кластерів. Зокрема, близько половини носіїв повної (кластер 2) та обмеженої (кластер 4) легітимності становлять наймані працівники, натомість серед носіїв повної нелегітимності (кластер 3) однозначну більшість становлять пенсіонери та особи, що не працюють. Тому, ймовірно, для соціальної легітимації приватної власності зовсім не обов'язково її ділити між усіма громадянами порівну або цілком передавати державі. Позаяк у даному випадку “антагонізму між працею і капіталом” не спостережено, цілком достатнім чинником зазначеної легітимації могло б стати суттєве зниження наявного рівня безробіття працездатних водночас із підвищенням соціального захисту непрацездатних. Утім, вікова структура кластерів показує, що проблема соціальної легітимації приватної власності найімовірніше незабаром розв'яжеться сама по собі, біологічним шляхом — через неминучий природній відхід із життя близько половини носіїв нелегітимності похилого віку з огляду на недостатньо сприятливі для їхнього повноцінного життя соціально-економічні умови (див. табл. 13).

Таблиця 13

Зв'язок вторинних показників стану легітимності/нелегітимності приватної власності та показника віку, М, %*

Вік	Адитивний індекс легітимності, М	Кластери				Загалом N = 1785
		1 N = 594	2 N = 345	3 N = 470	4 N = 376	
Респонденти віком до 30 років	3,07	23,2	33,9	14,0	19,1	22,0
Респонденти віком 30–54 років	2,84	46,6	49,3	36,6	51,3	45,5
Респонденти віком 55 років і старші	2,44	30,1	16,8	49,4	29,5	32,5

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5.

Можлива загалом традиційна інтерпретація тенденції зниження рівня легітимації приватної власності мірою зростання значень віку респондентів. Макро- та мікроекономічна соціалізація людей старшого віку відбувалася за умов командно-адміністративної економіки, абсолютного домінування державної (колективної) власності на чинники виробництва та відповідної

комуністичної ідеології. Тому вони, зважаючи на свої не цілком придатні за нових умов життєвий досвід, навички, технології, зв'язки та інші складові девальвованого соціального капіталу, переважно із відразую ставляться до приватної власності на чинники засоби виробництва і не схильні легітимувати її. Адже насамперед приватна власність (а не інші особисті досягнення, належність до колишньої номенклатури тощо) зараз зазвичай визначає становище та можливості людини в суспільстві. Натомість особи молодших вікових категорій набували своїх макро- та мікроекономічних поглядів (навичок життєдіяльності) за умов занепаду командно-адміністративної системи та функціонування перехідної ринкової економіки, і тому їм в цьому ж випадку властива переважно позиція легітимації.

Схильність респондентів до легітимації/делегітимації приватної власності певною мірою пов'язана із чинником освіти (див. табл. 14).

Таблиця 14

Зв'язок вторинних показників стану легітимності/нелегітимності приватної власності та показника освіти, М, %*

Освіта	Аддитивний індекс легітимності, М	Кластери				Загалом
		1	2	3	4	
		N = 594	N = 345	N = 470	N = 376	N = 1785
Початкова, неповна середня	2,52	26,3	17,4	34,7	14,1	24,2
Середня загальна	2,75	21,2	16,8	18,1	20,7	19,4
Середня спеціальна (технікум, училище, коледж)	2,81	26,4	27,0	24,7	26,1	26,0
Перший ступінь вищої освіти (бакалавр)	2,89	13,5	19,1	11,5	17,6	14,9
Повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)	2,94	12,6	19,7	11,1	21,5	15,5

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5.

Мірою підвищення рівня освіти (а відтак — і рівня соціального капіталу, конкурентоспроможності та адаптивності у мінливому ринковому соціально-економічному просторі) люди дедалі більше виявляють себе як суб'єкти легітимації приватної власності як атрибута ринкової економіки. І навпаки — чим нижчий рівень освіти й більш звужені життєві можливості та перспективи за умов ринкової економіки (на відміну від набагато більш егалітарного колишнього радянського суспільства¹), тим імовірніша суб'єктивна позиція делегітимації.

¹ “Чем выше образование, тем ниже зарплата” (слова персонажу одного з радянських фільмів).

Легітимація та делегітимація приватної власності на чинники виробництва певною мірою зумовлена соціально-географічно (див. табл. 15).

Таблиця 15

Зв'язок вторинних показників стану легітимності/нелегітимності приватної власності та соціально-регіонального показника, М, %*

Регіон України**	Адитивний індекс легітимності, М	Кластери				Загалом
		1	2	3	4	
		N = 594	N = 345	N = 470	N = 376	N = 1785
Захід	3,06	28,5	30,7	12,6	14,1	21,8
Центр	2,71	26,4	26,4	30,0	25,0	26,9
Південь	2,78	16,2	15,1	15,1	13,6	15,1
Схід	2,61	29,0	27,8	42,3	47,3	36,3

* Міри статистичного зв'язку між змінними див. у Додатку 5.

** Захід — Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Волинська, Рівненська та Хмельницька області; Центр — Вінницька, Житомирська, Київська, Чернігівська, Черкаська, Полтавська і Кіровоградська області та м. Київ; Південь — Одеська, Миколаївська і Херсонська області та АР Крим; Схід — Сумська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Луганська області.

У випадку регіональної змінної присутній момент, що суперечить указаному вище прямому зв'язку найнижчої міри легітимації з найнижчими значеннями соціально-економічних змінних (див. інтерпретацію розподілів середніх і відсотків табл. 10 и 11). Жителі Заходу України, що вирізняються найнижчими значеннями середніх грошових показників (зарплати (стипендії, пенсії), сукупного доходу на одного члена сім'ї та потреби родини в грошах у розрахунку на одну особу на місяць, щоб жити, за власними вподобаннями, нормально) з-поміж жителів усіх регіонів, найбільшою мірою не схильні до делегітимації приватної власності. Можливі три різні гіпотетичні пояснення цього моменту, що у даній статті не верифікуються. Перше: через історичні обставини, адже на Заході України ринкова економіка та приватна власність повноцінно функціонували до 1939 року, тоді як на територіях Центру, Сходу та Півдня — лише до 1917 року. Розрив між поколіннями людей, що жили у минулому та живуть тепер за умов існування приватної власності, у Західному регіоні набагато менший, ніж у межах решти регіонів. Тому на Заході легітимність має певною мірою залишковий (від дорадянського періоду) характер. Друге пояснення: певну роль у виникненні цієї регіональної відмінності відіграв також соціобіологічний чинник політичної природи. Популяція носіїв легітимності приватної власності на території Української РСР міжвоєнного періоду (у нашому випадку — Центральний, Південний та Східний регіони) у XX столітті зазнала непоправних втрат у ході геноциду під час Голодомору 1932–1933 років, а

також масових репресій другої половини 1930-х років. Проте дана популярність у межах населення західних територій України, що перебували між Першою та Другою світовими війнами у складі східноєвропейських держав, таких втрат не зазнала і радше навіть приросла чисельно. Третє пояснення: дається ознаки соціокультурне тяжіння Західного регіону України до західноєвропейської цивілізації, що зумовлено географічним чинником. Регіональна структура кластерів загалом підтверджує все сказане вище з приводу відповідних чинників в контексті аналізу значень індексу легітимності/нелегітимності. Тим паче, що попри статистично значимі відмінності відсотків у межах кластерів, неочікувано великих диспропорцій між ними, з одного боку, і відповідними відсотками у межах загальної вибірки — з іншого, немає.

Приватна власність та суспільна (державна) власність на чинники виробництва як альтернативні історичні типи власності виступають засадовими соціально-інституційними підвалинами антагоністичних моделей економічної системи, класової структури та соціальної культури суспільства. Ці моделі з різною мірою переконливості окреслено у межах відповідних правих (капіталістичних) та лівих (соціалістичних) ідеологій. У нашому випадку є підстави стверджувати, що схильності до легітимації/делегітимації приватної власності теж мають певне ідеологічне підґрунтя у свідомості опитаних — соціально-економічні ліберальні/етатистські та державно-патерналістські/економіко-індивідуалістські орієнтації, неупередженість/упередженість стосовно іноземних інвестицій (див. табл. 16).

Показово, що суб'єкти повної (кластер 2) та обмеженої (кластер 4) легітимації, а також суб'єкти із переважно невизначеними позиціями (кластер 1) мають здебільше спільні економіко-ідеологічні засади. За своїм змістом вони близькі до соціально-економічної моделі так званого шведського соціалізму (поєднання ринкового та державного регулювання економіки, приватної ініціативи та соціального захисту, залучення іноземних інвестицій). Натомість суб'єкти однозначної делегітимації (кластер 3) віддають перевагу моделі командно-адміністративної економіки. Якщо зважити також на порівняно менші відсотки крайніх позицій лібералізму та економічного індивідуалізму у межах всіх кластерів, то можна припустити, що в ідеологічному плані суттєві перепони для процесу соціальної легітимації приватної власності на чинники виробництва відсутні. Такими перепонами радше є негативні явища соціально-економічного плану — високий рівень безробіття та соціальної ексклюзії, низький рівень соціального захисту. Тому ступінь соціальної легітимності приватної власності в сучасному українському суспільстві, найімовірніше, зростатиме.

Важливо наголосити відсутність суперечностей між проаналізованими соціально-структурними та економіко-ідеологічними варіаціями значень адитивного індексу соціальної легітимності, з одного боку, а також відповідними соціально-структурними та економіко-ідеологічними профілями кластерів — з іншого.

Зв'язок вторинних показників стану легітимності/нелегітимності приватної власності та економіко-ідеологічних показників, М, %*

Змінні	Адитивний індекс легі- тимності, М	Кластери				Загалом
		1	2	3	4	
		N = 594	N = 345	N = 470	N = 376	N = 1785
Економічний лібералізм або етатизм						
Економіку повністю регулює ринок	3,14	10,1	15,7	6,0	5,6	9,1
Економіку регулюють і ринок і держава	2,94	42,1	56,5	30,2	63,6	46,3
Економіку повністю регулює держава	2,29	23,6	12,5	48,9	23,9	28,2
Важко відповісти	2,85	24,2	15,4	14,9	6,9	16,4
Економічний індивідуалізм або державний патерналізм						
Рівень життя кожного громадянина (окрім непрацездатних) має залежати від його власної успішної діяльності	3,18	17,1	26,4	7,7	10,6	15,0
Рівень життя громадян порівну забезпечують держава і самі громадяни	2,78	46,5	48,7	42,8	62,5	49,3
Держава зобов'язана забезпечити належний рівень життя абсолютно всім громадянам	2,52	29,4	20,6	45,1	25,3	31,0
Важко відповісти	2,78	7,1	4,3	4,5	1,6	4,7
Ставлення до залучення в економіку України іноземного капіталу						
Радше негативне	2,32	19,4	14,2	45,5	21,5	25,7
Важко відповісти	2,73	36,7	27,0	28,9	23,1	29,9
Радше позитивне	3,04	43,9	58,8	25,5	55,3	44,4

* Міри статистичних зв'язків між змінними див. у Додатку 5.

Станом на даний момент відсутні серйозні загрози існуючому інституційному порядку приватновласницьких відносин з боку широких кіл громадськості. Зрештою, на користь імовірного майбутнього соціального консенсусу із приводу приватної власності в українському суспільстві певною мірою свідчить факт утворення у 2006 році правлячої парламентської антикризової коаліції (та коаліційного уряду) за підсумками виборів до Верховної Ради України. Серед фігурантів зазначеної коаліції — Комуністична партія України та Соціалістична партія України, тобто дві ліві партії, що до недавня рішуче і послідовно (принаймі, вербально) виступали проти приватизації. А стрижнем антикризової коаліції є Партія регіонів України, що ви-

ражає інтереси передусім донецької фінансово-промислової групи, заснованої на засадах великої приватної власності та зацікавленої у продовженні приватизації. Участь лівих партій в утворенні та функціонуванні такої “ліво-правої” коаліції — це теж свого роду легітимація ними приватної власності та приватизації. Поки важко сказати, яким чином цей факт “заломиться” крізь “призму” соціально-економічної масової ідеологічної свідомості. Не виключено, що частина ідеологічно мотивованих опонентів приватної власності з числа симпатиків зазначених лівих партій почне керуватися одним із принципів соціального орієнтування прагматичних радянських людей — “не слухай, що кажуть, а дивись, що роблять”.

Наостанок варто зазначити прикрий недолік моделі показників — певну незбалансованість її структури, що виявляється у відсутності показника ставлення до існування приватного землеволодіння в Україні. Тобто один із трьох об’єктів приватизації/власності/націоналізації (земля) порівняно з двома іншими дискримінований щодо кількості ознак. Цей момент зумовлений незалежними обставинами — квотними обмеженнями щодо кількості показників, що їх включають до спільної анкети омнібусу виконавці планових тем Інституту соціології НАНУ.

Висновки

Концепт “соціальна легітимність приватної власності” є теоретико-методологічним знаряддям аналізу взаємозалежності між власниками та неімущими. Через легітимність приватної власності певною мірою реалізується суверенітет народу, громадян, а сама вона є, відтак, суттєвою передумовою соціальної злагоди та упорядкованості в суспільстві за умов відсутності тотального соціального контролю, що його пов’язують із тоталітарними режимами. Легітимність приватної власності — чинник демократичного контролю суспільства над власниками і бізнесом. Проблема легітимності/нелегітимності приватної власності особливо актуальна для України, що перебуває на шляху реінституціоналізації цього соціального феномена та безпосередньо інтегрується у глобальний соціально-економічний простір.

Стовсно перспектив соціальної легітимації/делегітимації приватної власності на чинники виробництва варто дещо зауважити. Констатовані вище стани соціальної нелегітимності приватної власності на великі підприємства та землю та легітимності приватної власності на малі підприємства навряд чи є сталими й остаточними. Їхня потенційна нестабільність криється у наявності близько чверті респондентів, які поки не в змозі визначитися із власними позиціями стосовно розглянутих видів приватизації та приватної власності у межах кожного показника (табл. 1 — 3), а також значного відсотка респондентів із вибором невизначених та суперечливих позицій стосовно окремого об’єкта приватизації та приватної власності (кластер 1). Від імовірного самовизначення та ідеологічного увиразнення позицій цих респондентів залежать перспективи соціальної легітимації/делегітимації приватної власності на чинники виробництва та, можливо, повноцінної/неповноцінної інституціональної сумісності сучасного українського суспільства із реаліями глобального соціально-економічного простору.

Застосування процедури індексування та методів багатомірних статистик дало змогу визначити структуру соціальної легітимності приватної власності на чинники виробництва, класифікувати респондентів за мірою вияву їхніх легітимісційних та делегітимісційних позицій. Створено, протестовано та вибірково застосовано комплект вторинних показників соціальної легітимності приватної власності. Далі цей комплект буде використано у межах верифікації головних гіпотез дослідження. Отримані на даному етапі результати мають не остаточний, а радше гіпотетичний характер та потребують підтвердження або спростування шляхом застосування інших методів статистичного аналізу. Необхідний також більш ґрунтовний аналіз зв'язків між побудованими вторинними показниками соціальної легітимності приватної власності на чинники виробництва та змінними соціальної структури. Саме це й становить перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Додатки

Додаток 1. Показники соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України

1–2. Як Ви ставитесь до передання у приватну власність (приватизації)...

Варіанти	Радше негативно	Важко сказати, негативно чи позитивно	Радше позитивно
1. ...малих підприємств?	1	2	3
2. ...великих підприємств?	1	2	3

3. Як Ви ставитесь до приватної власності на землю?

Радше негативно	Важко сказати, негативно чи позитивно	Радше позитивно
1	2	3

4. Чи можна, на Вашу думку, дозволити купівлю-продаж землі?

Ні	Важко відповісти	Так
1	2	3

У таблицях статті наведені вище показники моніторингу фігурують під скороченими назвами:

- 1 — “Ставлення до приватизації малих підприємств”;
- 2 — “Ставлення до приватизації великих підприємств”;
- 3 — “Ставлення до приватної власності на землю”;
- 4 — “Думка щодо легалізації купівлі-продажу землі”.

Додаток 2. Показники омнібусу “Громадська думка в Україні – 2006” Інституту соціології НАН України

1–3. Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати)... (Відзначте одну відповідь по кожному рядку)

Варіанти	Ні	Радше ні	Важко відповісти	Радше так	Так
1. ...мали підприємства	1	2	3	4	5
2. ...великі підприємства	1	2	3	4	5
3. ...землю	1	2	3	4	5

4–5. Як Ви ставитесь до існування в Україні... (Відзначте одну відповідь по кожному рядку)

Варіанти	Негативно	Радше негативно	Важко відповісти	Радше позитивно	Позитивно
4. ...малих приватних підприємств	1	2	3	4	5
5. ...великих приватних підприємств	1	2	3	4	5

6–8. Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави... (Відзначте одну відповідь по кожному рядку)

Варіанти	Так	Радше так	Важко відповісти	Радше ні	Ні
6. ...малих приватних підприємств	1	2	3	4	5
7. ...великих приватних підприємств	1	2	3	4	5
8. ...приватної землі	1	2	3	4	5

У тексті та таблицях статті наведені вище показники омнібусу фігурують під скороченими назвами:

- 1 – “Думка щодо виправданості приватизації малих підприємств”;
- 2 – “Думка щодо виправданості приватизації великих підприємств”;
- 3 – “Думка щодо виправданості приватизації землі”;
- 4 – “Ставлення до існування малих приватних підприємств”;
- 5 – “Ставлення до існування великих приватних підприємств”;
- 6 – “Думка щодо доцільності націоналізації малих приватних підприємств”;
- 7 – “Думка щодо доцільності націоналізації великих приватних підприємств”;
- 8 – “Думка щодо доцільності націоналізації приватної землі”.

Додаток 3. Аналіз надійності вихідних показників омнібусу

Результати використання у даному випадку операції “Надійність адитивного індексу” програмного пакету ОСА для Windows:

Оцінка надійності адитивної шкали.

Обробка відсутніх відповідей — видалення анкет списком.

Видалено з аналізу з причини відсутності відповідей 15 анкет із 1800.

#60. Думка щодо виправданості приватизації малих підприємств

#61. Думка щодо виправданості приватизації великих підприємств

#62. Думка щодо виправданості приватизації землі

#63. Ставлення до існування малих приватних підприємств

#64. Ставлення до існування великих приватних підприємств

#65. Думка щодо доцільності націоналізації малих приватних підприємств

#66. Думка щодо доцільності націоналізації великих приватних підприємств

#67. Думка щодо доцільності націоналізації приватної землі

Матриця парних кореляцій між ознаками:

	#60	#61	#62	#63	#64	#65	#66	#67
#60	1,000	0,412	0,348	0,688	0,368	0,694	0,331	0,313
#61	0,412	1,000	0,545	0,300	0,543	0,284	0,649	0,451
#62	0,348	0,545	1,000	0,258	0,369	0,249	0,428	0,654
#63	0,688	0,300	0,258	1,000	0,575	0,681	0,320	0,319
#64	0,368	0,543	0,369	0,575	1,000	0,363	0,503	0,392
#65	0,694	0,284	0,249	0,681	0,363	1,000	0,459	0,426
#66	0,331	0,649	0,428	0,320	0,503	0,459	1,000	0,637
#67	0,313	0,451	0,654	0,319	0,392	0,426	0,637	1,000

Характеристики шкали:

Середня 22,083

Альфа Кронбаха 0,866

Альфа Кронбаха для стандартизованих ознак 0,867

Характеристики шкали після видалення ознаки:

	Середня	Станд. Відх.	Кореляція	Альфа
#60	18,890	6,632	0,620	0,849
#61	19,827	6,695	0,628	0,849
#62	19,673	6,690	0,553	0,857
#63	18,600	6,682	0,624	0,849
#64	19,213	6,617	0,608	0,851
#65	18,934	6,611	0,620	0,849
#66	19,798	6,640	0,658	0,845
#67	19,647	6,628	0,630	0,848

Значення коефіцієнтів (від 0,249 до 0,694) у межах кореляційної матриці дають підстави говорити про добру фіксацію парних кореляцій та їхню варіативність у межах від слабкої до сильної. Зокрема, сильними є кореляційні зв'язки між ознаками, що мають стосунок до певного єдиного об'єкта приватизації, приватної власності та націоналізації — малого/великого підприємства чи землі. Перевищення значенням коефіцієнта Альфа Кронбаха рівня 0,8 засвідчує більш як прийнятну (добру) внутрішню узгодженість шкали легітимності/нелегітимності. Дане значення не збільшується із видаленням будь-якої з восьми ознак, що є свідченням придатності всіх їх для наступного використання. Ідентичні результати отримані за використання аналогічної процедури програмного пакета SPSS (Reliability Analysis, Model Alpha). Попри невелику кількість змінних шкали, було застосовано також процедуру обчислення надійності половинного розщеплення (пакет SPSS: Reliability Analysis, Model Split-half). Програма поділила сукупність з восьми змінних на дві половини та порівняла за низкою статистичних параметрів. Значення головного показника надійності — коефіцієнта кореляції Спірмена–Брауна між цими двома половинами — у нашому випадку достатньо високе (0,8734). Це теж засвідчує надійність розробленої шкали легітимності/нелегітимності.

Додаток 4. Тестування адитивного індексу легітимності

Для тестування усередненого сумарного індексу легітимності/нелегітимності шляхом застосування щодо восьми безпосередньо вимірних змінних процедури факторного аналізу було цілеспрямовано видобуто один фактор — своєрідний аналог зазначеного індексу (див табл. А.1).

Таблиця А.1

Однофакторна модель соціальної легітимності приватної власності*

Вихідні змінні	Фактор 1
Думка щодо доцільності націоналізації великих приватних підприємств	0,757
Думка щодо виправданості приватизації великих підприємств	0,727
Думка щодо доцільності націоналізації приватної землі	0,727
Думка щодо доцільності націоналізації малих приватних підприємств	0,725
Думка щодо виправданості приватизації малих підприємств	0,722
Ставлення до існування малих приватних підприємств	0,720
Ставлення до існування великих приватних підприємств	0,715
Думка щодо виправданості приватизації землі	0,661

* Метод головних компонент; величина критерію адекватності вибірки Кайзера–Мейера–Олкіна (КМО) — 0,746; значення р-рівня критерію багатовимірної нормальності для розподілу змінних (критерію сферичності Барлета) — 0,000; фактор 1 — 51,8% поясненої дисперсії; аналіз $N = 1785$.

- Обрахунок кореляцій між індексом та фактором дав такі результати:
- кореляція Пірсона: $r = 1,000$ при значущості на рівні $p = 0,01$;
 - кореляція Кендала: $\tau = 0,982$ при значущості на рівні $p = 0,01$;
 - кореляція Спірмена: $r = 0,999$ при значущості на рівні $p = 0,01$;
 - коваріація обох вторинних змінних склала 0,941.

Наведені результати тестування свідчать про надійність показника адитивного індексу легітимності/нелегітимності та про можливість його використання у якості аналога однофакторного рішення.

Додаток 5. Міри статистичних зв'язків між змінними

Результати застосування тесту χ^2 засвідчили наявність зв'язків між змінною кластерного групування, з одного боку, та безпосередньо спостережуваними змінними (табл. 6), змінною “Рівні адитивного індексу легітимності” (табл. 7), ранговими змінними факторів 1 та 2 (табл. 8), змінною “Вербальна оцінка респондентом матеріального становища своєї сім'ї” (табл. 11), показником основного заняття опитаних (табл. 12), показником віку респондентів (табл. 13), показником їхньої освіти (табл. 14), соціально-регіональним (табл. 15) та економіко-ідеологічним (табл. 16) показниками — з іншого. В усіх зазначених випадках отримані відносно великі значення критерію χ^2 за статистичної значущості на рівні $p < 0,001$.

Натомість результати застосування однофакторного дисперсійного аналізу показали наявність варіації та статистичну значимість на рівні $p < 0,001$ таких відмінностей:

- 1) середніх значень адитивного індексу соціальної легітимності приватної власності у межах градацій змінної кластерного групування (табл. 7), соціально-економічних показників (табл. 10), показника основного заняття опитаних (табл. 12), показників віку (табл. 13), освіти (табл. 14), соціально-регіонального (табл. 15) та економіко-ідеологічних показників (табл. 16);
- 2) середніх значень факторів 1 і 2 (табл. 8) та соціально-економічних показників (табл. 11) у межах кластерів.

У переважній більшості випадків зазначена вище статистична значимість була підтверджена результатами застосування методів множинних порівнянь, що не припускають рівності дисперсій метричної змінної (SPSS: Equal Variances Not Assumed — Tamhane's T2, Dunnett's T3, Games-Howell, Dunnett's C).

Результати застосування Т-тесту для двох незалежних вибірок засвідчили наявність варіації та статистичну значимість відмінностей середніх значень адитивного індексу соціальної легітимності приватної власності у межах градацій змінних приватизаційних і приватновласницьких практик (табл. 9) на рівні $p < 0,05$.

Достатньо сильними є зв'язки кластерної змінної та:

- 1) безпосередньо вимірних змінних (табл. 6): на рівні статистичної значимості $p < 0,001$ значення коефіцієнта V (коефіцієнта спряженості Крамера) варіюють у межах від 0,491 до 0,629, коефіцієнта C (коефіцієнта спряженості Пірсона) — від 0,570 до 0,664;

- 2) змінної рівнів адитивного індексу (табл. 7): $V = 0,647$, $C = 746$ на рівні статистичної значимості $p < 0,001$;
- 3) середньої адитивного індексу (табл. 7): $\eta = 0,907$ та $\eta^2 = 0,822$;
- 4) середніх факторних змінних (табл. 8): значення коефіцієнтів η сягають 0,864 та 0,840, η^2 – відповідно 0,747 та 0,705;
- 5) рангових факторних змінних (табл. 8): значення η сягають 0,861 та 0,850, η^2 – відповідно 0,741 та 0,722.

Література

1. *Смелзер Н.Дж.* Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995. – Львів, 2003.
2. *Резнік В.* Приватна власність крізь призму соціологічного інституціоналізму // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 119–131.
3. *Мищенко М.* Громадська думка про приватизацію в Україні // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 7-8. – С. 16–32.
4. *Пилипенко В.Є.* Реформи. Підприємництво. Культура. – К., 2001.
5. *Серета О.О.* Легітимізація соціальної нерівності як чинник конституювання соціального порядку. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. соціол. наук. – К., 2005.
6. *Попова І.* Соціологічний підхід до вивчення легітимності та легітимації. До постановки проблеми // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 21–41.
7. *Головаха Є., Паніна Н.* Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 5–22.
8. *Резнік В.* Легітимність приватної власності: спроба визначення концепту // Соціальні виміри суспільства. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 156–166.
9. *Попова И.М.* Социальная практика как основа легитимации и согласия // Вісник Одеського національного університету. – 2003. – Т. 8. – Вип. 9. – С. 128–135.
10. *Головаха Е.И., Панина Н.В.* Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах. – К., 1997.
11. *Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників / За ред. Ю.Саєнка.* – К., 2004.